

Marko Pajević poeetilisest mõtlemisest, kirjandusest ja fenomenoloogiast Jaanus Sooväli

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v27i34.24736>

Marko Pajević ei ole Eesti lugejaskonnale tundmatu. Ta on saksa keele-, kultuuri ja kirjandusteadlane, kes aastatel 2018–2022 oli ka Tartu Ülikoolis saksa uuringute professor. Praegu on ta Tartu Ülikooli filosoofia osakonnas külalisprofessor ning Uppsala Ülikooli saksa kirjanduse ja kultuuri kaasprofessor. Lisaks sellele on ta teinud pikka aega uurimistööd ning õpetanud nii Pariisis, Londonis kui ka Berliinis. Ta uurimistöö keskendub saksa kirjandusele, Wilhelm von Humboldtist ning Henri Meschonnicist mõjutatud keeleteooriatele, (bio)poliitiliste küsimuste kultuurilis-kirjanduslikele representatsioonidele ning iseäranis viimasel ajal kuristikku (sks *Abgrund*, ingl *abyss*) mõiste kirjanduslikele, antropoloogilistele, fenomenoloogilistele ning filosoofilistele käsitustele (vt Pajević 2024). Lisaks arvukatele teadusartiklitele ning toimetatud kogu-mikele on ta avaldanud raamatuid Franz Kafkast (vt Pajević 2009), Paul Celanist (vt Pajević 2000) ning võib-olla olulisimalt „poeetilisest mõtlemisest“ (vt Pajević 2012), mida võib mõista antropoloogilise teooriana inimesest. Ta „poeetilisest mõtlemisest“ tutvustav raamat-essée „Poeetiliselt mõelda. Nüüd ja kohe“ ilmub paar aastat tagasi ka eestikeelses tõlkes (vt Pajević 2023).

Selles erinumbris avaldatud tekst „Poeetiline mõtlemine, kirjandus ja fenomenoloogia Peter Handke teadvuspoeetika näitel“ põhineb Pajevići raamatu „Poeetiline mõtlemine ja küsimus inimese järele“ („Poetisches Denken und die Frage nach dem Menschen. Grundzüge einer poetologischen Anthropologie“, vt Pajević 2012) alapeatükil „Tajupoeetika – Peter Handke“ („Poetik der Wahrnehmung – Peter Handke“). Kuna taju ning selle modaalsused on fenomenoloogias kesksed, mõistab Pajević Peter Handke poetikat just fenomenoloogilise poetikana. Kuid esmalt mõni sõna autori poeetilise mõtlemise mõistest.

Nii nagu näiteks Martin Heideggeri ja mitmete teiste 20. sajandi filosoofide mõtlemine, püüab ka poeetiline mõtlemine ületada vana kuulsat subjekti-objekti vastandusel põhinevat maailmatõlgitsust. Just selline tehnoloogilis-objektivistav maailmakäsitlus, mis läheb tagasi vähemalt Rene Descartes'ini ning mis saavutas erilise hoo valgustusajal, olevat tõuganud meie lääne ühiskonnad looduse ja teiste inimeste äärmusliku esemestamise ning ekspluateerimiseni. Mõistagi on selle esemestamisega kaasnenud ka täiesti erakordne tehnoloogiline progress, kuid tänapäeval muutuvad selle prog-ressi võimalikud ohud üha ilmsemaks. Seejuures on sellesse objekteerimisprotsessi haaratud ka keel ning objekteeritud keel omakorda süvendab asjade ja inimeste esemestamist. Keelt objekteerivat keelekäsitlust nimetab Pajević märgimõtlemiseks, millele ta vastandab oma poeetilises mõtlemises keskse keelemõtlemise, mille mõned põhiideed lähevad tagasi juba Herderi ning Humboldtni. Kui märgimõtlemine

analüüsib keele üksikelementideks ning on oma olemuselt staatiline, keskendub keelemõtlemine kõneaktis teostuvalle seosele, protsessile, kontiinumile, või, kui kasutada Meschonnici väljendit, „rütmile“, võttes seejuures arvesse ka keeleväljendit ümbritsevat „materiaalset“ konteksti. Selles seoses meenutab Pajević Humboldti sõnu, et keele grammatika ja sõnavara on kõigest keele surnud luustik või karkass (Pajević 2023, 89). Keel ilmnevat kontiinumina kõige selgemalt kirjanduses ja luules, millega märgimõtlemine ei oska eriti midagi peale hakata ning mida keeleteadlased seetõttu meelega vältivat. Selline keelemõtlemine ei muuda aga ainult meie suhet keelde, vaid kogu olemisse, sest keel on ju üks peamisi viise, millega me maailma mõtestame. Siit ilmnevad ka poeetilise mõtlemise fenomenoloogilised sugemed. Uutmoodi mõistetud keel võimaldab nimelt uue, sügavama, mitmekesisema, rikkalikuma, võib-olla ka austava hoiaku fenomenide suhtes, s.t niisuguse suhte olevatesse, mis ei käsitle neid pelgalt objektide või ressursidena, mida me saame pragmaatiliselt ära kasutada. Kui Husserli fenomenoloogiat võib veel vähemalt osaliselt pidada traditsiooniliseks teadvusfilosoofiaks, siis suur osa hilisemaid fenomenolooge, iseäranis Martin Heidegger ning Emmanuel Levinas keskenduvad just keele ütlemis- ja avamisväele. Pajević ei tsiteeri Heideggeri palju, kuid pole kahtlust, et vähemalt mingites osades asetub ta poeetiline mõtlemine selle vahetusse mõttelisse lähedusse. Sama on õigupoolest lugu ka Emmanuel Levinasi kui Teisesuse mõtlemisega, olgugi et Pajević ka talle ulatuslikult ei osuta. Küll aga toetub Pajević tugevalt Martin Buberile ning tema mina-sina-suhte käsitusele, arendades selle põhjal välja oma dialogilise mõtlemise (vt Pajević 2023, 97–111). Viimane muutvat võimalikuks mina ja Teise päristise või autentse kohtumise ning avavat seekaudu uue olemissfääri, mis samamoodi ületab subjekti-objekti-suhtel põhineva olemistõlgitsuse.

Käesolevas erinumbris ilmuvas tekstis arutleb Pajević kirjanduse ning fenomenoloogia suhte üle ning analüüsib seejärel Austria kirjaniku, 2019. aastal Nobeli kirjanduspreemia pälvinud autori Peter Handke lühijutustust „Spliti saapapuhastaja“. Kirjandust peab Pajević privilegeeritud alaks, milles fenomenoloogilisi protsesse uurida, sest kirjanduslik-poeetiline keel avardab nii meie enese- kui ka maailmateadvust ja laseb asjadel ilmnedu uutel viisidel. See uute ilmneviiside avamine iseloomustavtki iseäranis Peter Handke teadvuspoeetilist kirjandust, mis tihtipeale paljastab, kuidas enesestmõistetavana ilmnev on ära kulunud kultuurilis-ajalooline produkt, millest tuleb lahti murda, et võimaldada olevate teistsuguseid, päristisemaid ilmne-misi. Handke lühijutustuses „Spliti saapapuhastaja“ on terve hulk olevaid, mis asetuvad päris uude, erilisse valgusse, iseäranis reisimees, reisimehe saapad ning saapapuhastaja, kelle erakordselt hoolika käe all löövad reisimehe saapad särava. Siinkohal on võib-olla ka huvitav märkida, et fenomenolooge on miskipärast ikka huvitanud saapad, mõtelgem näiteks Heideggeri Van Goghi „Saapapaari“ (1885) kuulsale

analüüsile „Kunsteose algupäras“ (vt Heidegger 2002). Pajević käsitleb ka Handke ilusat formuleeringut *Sich-Erkentlich-Zeigen der Dinge*, mis mingis mõttes võtab kokku kogu Handke fenomenoloogilise poeetika. Väljendina tähendab *Sich-Erkentlich-Zeigen* tänulik olemist, antud juhul siis asjade-tänulik-olemist, *erkenntlich* tava-tähenduseks on aga 'nähtav, äratuntav, tunnetatav'. Handke peab silmas seda, et kui me võtame asjade suhtes teatud luulelis-fenomenoloogilise hoiaku, on asjad meile tänulikud ning paljastavad endast rõõmuga külgi, mis jääksid meie eest täielikult varjatuks, kui me läheneks neile pelgalt pragmaatiliselt või ärakasutatavalt-eksplua-terivalt. Samasugust fenomenoloogilist hoiakut kohtame me põhimõtteliselt kõigi fenomenoloogide juures, nagu peaks ilmne ka käesoleva erinumbri artiklitest.

Allikad

Heidegger, Martin. 2002. *Kunsteose algupära*. Avatud Eesti raamat. Tõlkinud Ülo Matjus. Tartu: Ilmamaa.

Pajević, Marko. 2000. *Zur Poetik Paul Celans: Gedicht und Mensch – Die Arbeit am Sinn*. Beiträge zur neueren Literaturgeschichte 177. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.

———. 2009. *Kafka lesen. Acht Textanalysen*. Bonn: Bernstein Verlag.

———. 2012. *Poetisches Denken und die Frage nach dem Menschen: Grundzüge einer poetologischen Anthropologie*. Dia-logik 4. Freiburg im Breisgau: Verlag Karl Alber.

———. 2023. *Poeetiliselt mõtelda. Nüüd ja kohe*. Kaasaegne mõte 12. Tõlkinud Jaanus Sooväli. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

———, toim. 2024. *The Abyss as a Concept for Cultural Theory*. Textxet: Studies in Comparative Literature 106. Leiden: Brill.